

кватного реагування усієї системи політичних інститутів, а також прийняття ефективних управлінських рішень. Однак у стародавніх суспільствах, як уже зазначалося, прийняття політичних рішень було прерогативою лише вузького кола «посвячених у таємницю» осіб.

Список літератури

1. Платон. Государство. Законы. Политик / [предисл. Е. И. Темнова]. – М.: Мысль, 1998. – 798 с.
2. Брестед Д., Тураев Б. История Древнего Египта / Д. Брестед, Б. Тураев. – М.: АСТ, Мн.: Харвест, 2006. – 576 с., 32 л. илл. – (Классическая мысль).

Ю.В. Харченко

КУЛЬТУРНО-ЦИВИЛИЗАЦИОННЫЕ ИСТОКИ ФОРМИРОВАНИЯ ПОЛИТИЧЕСКОГО ЯК ОБЩЕСТВЕННОГО ФЕНОМЕНА

На базе социально-философского исследования феномена политического определяются основные культурно-цивилизационные детерминанты его формирования и выводится концепт политического.

Ключевые слова: феномен политического, протополитическое, политические процессы, структура политического.

Y. Kharchenko

CULTURAL AND CIVILIZATION ORIGINS OF FORMING POLITICAL AS A SOCIAL PHENOMENON

On the basis of the socio-philosophical research of the phenomenon of political the basic cultural and civilization factors of its development are determined and the concept of the political is being output.

Keywords: the phenomenon of political, protopolitical, political processes, political structure.

УДК 1.147

Т.Г. Шоріна

СУПЕРЕЧНОСТІ «ТЕХНОКРАТИЗМУ» ТА «ГУМАНІСТИЧНОГО КОМУНІТАРИЗМУ» ЯК СВІТОГЛЯДНИХ ПРИНЦИПІВ

Гуманітарний інститут Національного авіаційного університету

Анотація. У статті розглядаються суперечності принципу технологічного детермінізму і технократичного способу мислення, дискутується проблема співвідношення реального та віртуального, штучного і живого. Показано, що цілісність людини теоретично утримується через принцип гуманістичного комунітаризму.

Ключові слова: технологічний детермінізм, технократичне мислення, відчуження, комп'ютерні технології, віртуальна реальність, дійсна реальність, гуманізм.

Вступ

Сучасні метаморфози життя є предметом зіткнень полярно протилежних точок зору і підходів у їхньому вивченні. У крайнощах характер цих поглядів набуває виду дихотомії – від оптимістично налаштованих стосовно шляхів розвитку людства до песимістичних і навіть алармістського бачення їхніх перспектив. Вираженням оптимізму сповнені сучасні технократи, вони надають технічному прогресові право вирішувати всі суспільні суперечності. Навпаки, настроєм гіркої суми пронизані міркування сучасних «гуманітаріїв», які вказують на деградацію людського розуму і моральності в міру росту технічних можливостей. Однак, життя, будучи півтінню, як згущує, так і розвіює «фарби»: технократи чим далі, тим більше ставлять під сумнів абсолютність технологічного детермінізму як принципу суспільного розвитку, а «гуманітарії» не облишають надії, що поки ще жива людина, вона зможе вирішити проблеми свого існування.

Аналіз досліджень і публікацій

Практично-технологічний аспект суспільної динаміки отримує відмінне від класичного його варіанту значення. Згідно з першим, соціально-історичні зміни ставляться в прямий контекст із техніко-технологічними перетвореннями, які подаються як конституююча сила соціуму. У контексті багатовимірних суперечностей і пертурбацій у матеріальному

3. Фицджералд Ч. П. История Китая / Ч. П. Фицджералд; [пер. с англ. Л. А. Калашниковой]. – М.: ЗАО Центрполиграф, 2008. – 460 с.

4. Балух В. О. Історія античної цивілізації: У 3-х т. – Т.1. Стародавня Греція / В. О. Балух. – Чернівці: ТОВ «Видавництво «Наші книги»», 2007. – 656 с.; ілюстр., карти.

5. Суриков И. Е. Античная Греция: политики в контексте эпохи. Година междуособиц / И. Е. Суриков. – М.: Русский Фонд Содействия Образованию и Науке, 2011. – 328 с.

6. Кузык Б. Н., Яковец Ю.В. Цивилизации: теория, история, диалог, будущее: В 2 т. – Т. 1. / Б. Н. Кузык, Ю. В. Яковец; [авт. вступ. ст. А. Д. Некипелов]. – М.: Институт Экономических стратегий, 2006. – 768 с.

виробництві, яких зазнало ХХ століття, виникла ціла низка концепцій змін у характері співвідношення суспільної свідомості і суспільного буття. Спроби осмислення таких трансформацій були здійснені низкою вчених, зокрема, Д. Беллом, Дж. Гелбрейтом, П. Дракером, Є. Іноземцевим, М. Кастельсом, Дж. Нейсбітом, Е. Тоффлером, Дж. Форрестером, Ф. Фукуямою та ін. Серед мислителів «гуманітарного» напрямку назвемо прізвища представників екзистенціалізму, таких як М. Хайдеггер, К. Ясперс, Г. Марсель, А. Камю, Ж.-П. Сартр та теоретиків Франкфуртської школи М. Хоркхаймера, Т. Адорно, Г. Маркузе, Ю. Хаберсмаса. В статті передусім будемо спиратися на відомі праці німецько-американського філософа Е. Фромма («Здорове суспільство», «Утеча від свободи», «Мати чи бути», «Анатомія людської де-структивності») та польського письменника і філософа Ст. Лема («Сумма технології», «Філософія випадковостей», «Молох»). Якщо Е. Фромм вивчає суперечність людського існування, виходячи з ідейних позицій гуманістичної комунітарності, вважаючи задоволення фундаментальних людських потреб нормою суспільного функціонування, то в теоретичному доробку Ст. Лема чітко окреслюється кібернетичний підхід до розвитку суспільної діяльності.

Постановка завдання

Е. Фромм, досліджуючи життя пізньої індустріальної доби, відзначає «патологію нормальності» його

розвитку. Реалії сучасного суспільства, на його думку, характеризуються процесом поглиблення соціального відчуження та автоматизації, що, в свою чергу, спричиняють у суспільній психології почуття «шаленства». В контексті нашого дослідження ставиться завдання розглянути феномен відчуження в аспекті культури технологічного споживання, виявити логіку та перспективи його поширення, як це окреслюються в працях Е. Фромма та Ст. Лема.

Основна частина

Відхід від конкретності та реальності, викликаний логікою сучасного матеріального процесу, породив ситуацію, коли «усе стало можливим, як практично, так і морально» [1, с.142]. Така байдужість і цинізм, що виявляються у соціально-психологічному відстороненні від себе, від інших людей, від предмету та процесу праці, Е. Фромм називає явищем відчуження.

Процес відчуження у суспільстві зрілої індустріальної доби отримав загальний характер, що межує з ідолопоклонством – оскільки людина стала підкорятися відображенню своєї власної окремо взятої властивості, перетворивши себе та іншого на річ. Наслідком відчуженого процесу виробництва постає так же відчужене споживання. Зусилля на придбання речей перекладаються на зовнішні абстрактні персоналізатори праці (гроші) і загалом відношення до об'єкта своєї волі перестає залежати від визначених проявів справжнього індивідуального життя.

Інший аспект відчуженого споживання, на який звертає увагу Е.Фромм, полягає в тому, що природа сучасних речей стає недоступною «розділеній» абстрактній людині. Користуючись річчю, людина знає лише, як нею користуватися й споживати. Звідси філософ приходить до висновку, що абстрактне споживання абстрактної людини постає нескінченним процесом кількісного розширення і перетворюється на самоціль, оскільки не викликає у людини дійсного задоволення, її активна діяльність, спрямована на зовнішній світ, нічого не змінює в ній особисто.

Споживче відчуження є прологом до «кнопкової» влади і цифрового неутва: сам процес «творчої» активності стає наперед відомим, людині залишається слідувати інструкції, натискаючи на кнопки й у такий спосіб «вбирати в себе усі світи», споживаючи без власних зусиль, почуттів та умінь культуру і задоволення. Безсумнівно, людина випробує і переживає почуття, виявляє активність, але перебуваючи під владою інтелектуальних власників і технологічного менеджменту, в її діяльності присутній момент підробленості та маніпуляції. Про це яскраво свідчать ситуації занурення в ігрову віртуальну реальність за допомогою комп'ютерних технологій і світової Мережі. Фантомний автоматизований світ для учасників («геймерів») може виявитися більш цікавим та «предметно» насиченим, ніж позацифровий, реальний світ. Жити реально в ілюзорному світі й ковзати тінню в реальному – чи не така перспектива цифрового відчуження?

Справді, людина, лише споживаючи культуру, залишається на рівні розсудкової рефлексії й не може її дійсно розпредметити й зворотно опредметити сенси і почуття. Це стосується тим більше ілюзорного віртуального предмета, який так і зали-

шається для людини «об'єктом», а сама вона, не сходячи до реального спілкування між індивідами (=олюдненого простору), залишається пасивним споживачем наявного буття. Звернемося в цьому контексті до проблеми ігроманії. Зазвичай учасники ігор, геймери є активними, відважними, заповзятими та багатими. Вони «грають» світові битви сил добра і зла, переймають образи великих полководців, вершителів долі світу, вони «будують і розвивають» залежних від них інших людей-персонажів, проектують майбутнє своєї родини, власності, майна тощо. Але, як правило, всі ці здобутки та здібності виявляються лише «по той бік» реальності – у світі ірреальному.

По цей же бік світу такі люди, здебільшого, є відлюдкуватими, сором'язливими, конфліктними у відносинах. Споживачами ігор виступають, насамперед, представники «групи ризику» – холостяки та безробітні, тобто люди, що мають соціальні, матеріальні та особисті проблеми. Нерідко, повертаючись «звідтіля», на них чекає «розбитий кран», розладнані стосунки з близькими, невиконана робота та інші реалії злободенного (осоружного) життя, життя, як воно є без прикрас. Проте волі виправити такий стан справ не вистачає, й звідси – перекручення сприйняття реальності як світу, в якому змінити нічого неможливо, що все відбувається за природним порядком і зусилля є марними. Індивідуалістична етика при фактичному роз'єднанні із соціальним оточенням немає змоги реально допомогти. Віртуальний світ, не наповнений конкретністю відносин, є місцем, куди тікають від реальності, де дозволено бути абстрактно відповідальним, довільно свободним, безпринципним та самотнім. Тому не випадково, що простір Інтернету стає часто полігоном для асоціальної, деструктивної, аморальної сфери діяльності, а взагалі, є лише відображенням відомих закономірностей та моралі сучасної світової системи.

Злободенні рефлексії щодо співвідношення реального і віртуального та його проблемності в художній формі були передані українським режисером Вірою Яковенко в короткометражному фільмі «Блондинка вмирає двічі» (2004). Цей фільм справив враження на міжнародному кінофестивалі Берлінале в програмі «Форум молодого кіно». За сюжетом, «блондинку» спочатку «вбиває» гравець у комп'ютерній грі, продовжуючи в захваті грати далі, не відволікаючись на реальну подружку-блондинку, й так не помічає, як вони розлучаються. Але, за трагічною іронією, через певний час сюжет гри в точності був відтворений у реальному житті, й «блондинка» гине насправді. Фільм закликає до роздумів – а чи зрозумів її друг, що насправді (у дійсності) відбулася трагедія? І, коли відбулося з його подругою нещастя: коли він став байдужим до неї, чи коли він вбив «віртуальну блондинку»? Ці міркування спрямовані й на осмислення проблеми знеособлення самого «друга». Так, показана сутність абстрактних споживчих відносин, облуплених простором віртуального, відносин через «скляне вічко» та їхніх можливих похідних. Фахівцями з даної проблеми підтверджується, що найбільше сприяють входженню в ірреальність (з повною ідентифікацією граючим з героєм гри) ті рольові ігри, які пропонують вид «від очей» персонажа, тобто коли граючий відає, що

відбувається, адже його індивідуальні дії наближені впритул до причинно-наслідкового зв'язку на екрані.

Розглядаючи вплив комп'ютера на психіку, дитячий психолог, науковий співробітник Інституту психології ім. Г.Костюка АПН України Л. Кондратенко, пояснює, що у дитини, яка має справу винятково з віртуальними предметами, ніколи не складуться визначені зв'язки в корі головного мозку. Світ для неї залишиться плоским. «Простір, – продовжує вчений, – що не відчутий, ніколи не буде тривимірним. Будувати, скажімо, піраміди з кубиків згодом можна навчитися. А от з умінням вибудовувати взаємини з оточенням все значно складніше. Маючи звичку спілкуватися з комп'ютерними «друзями», дитина не розуміє, як інша людина може їй не підкоритися. Адже в грі вона завжди могла вибрати такий варіант, при якому вона у підсумку залишається переможцем: якщо супротивник не піддається, то досить перейти на більш легкий рівень, і той підкоряється. Не відрізняючи реальність від віртуальності, діти намагаються правила віртуального світу переносити в реальний...»[2]. Почуття примарної переваги над оточенням, збідніння емоційної сфери, складність переключення на інші види розваг – появу такого роду психопатологічних симптомів підтверджують як вітчизняні, так і закордонні фахівці не тільки серед дітей, але і серед дорослих, підданих комп'ютерній залежності.

Дивлячись на багато часу вперед, у майбутні розвитку інформаційних технологій, польський письменник наукової фантастики Ст. Лем, передрікав, що може настати час, коли людина буде грати із самим комп'ютером і виявиться неспроможною розпізнати штучний інтелект. Загроза криється в тому, що очевидно у комп'ютера немає розуму й остільки йому далека чуттєво-емоційна сфера, тому від машини, на відміну від людини, не доводиться чекати якоїсь синтонії, помірності. А це, образно зазначав Ст. Лем, вже починає пахнути «сіркою пекла» [1, с.387], проте ядро «пекла» не в цій площині.

У своєму видатному творі «Сума технології» [3] Ст. Лем розглядає суспільний розвиток із погляду поступального розгортання його продуктивних сил і окреслює тенденції наукової й технологічної еволюції до гранично можливого. Яке майбутнє очікує суспільство, що перетворилося на матеріал відпрацювання «суми технології»? На даному етапі матеріального руху, згідно з Ст. Лемом, людське творення усе ще носить сліди плагиату природі, але в процесі концентрації знань і розширення штучного тіла цивілізації, де людина і виробляє, і вивчає себе ще й як природно-історична істота, відбувається перетворення власне інформації і способів маніпулювання нею на особливу галузь технології, методи дослідження якої сходять до методів біоеволюції.

Автоматизація процесів свідомості пропонується Ст. Лемом як варіант виходу з інформаційних потопів, з якими вже фізично не справляється мозок людини. Тоді, підсумовує письменник, реальним стає вивільнення виробництва з-під контролю людини і розвиток нового напрямку техніки – фантоматики. Ст. Лем на прикладі прогресу техноevolucії послідовно демонструє процес злиття минулих розходжень між «штучним» і «природним», коли «створений світ» переборює залежність від природи, і

влада над нею тоді безроздільно переходить до Конструктора. Після проникнення людського втручання в межі мікро – і макрокосмосу наступну фазу технологічних розширень середовища його впливу Ст. Лем пов'язує зі зміною самої людини як «останнього релікта» Натури – технічні вторгнення тепер будуть неминуче спрямовані на її тіло. В такий спосіб запускається програма біологічної антиevolucії або заміна еволюційних градієнтів природи цілеспрямованою, регулюючою практикою людини. Закономірним, далі, бачиться звернення філософа до питань конструкції життя – процесам життя і смерті, конструкції свідомості, темі біоніки та біокібернетики, кіборгізації тощо.

У своїй праці Ст. Лем гранично загострив відношення науки і техніки, з одного боку, й соціальні, морально-етичні наслідки технологічних змін, з іншого боку. Принагідно слід зазначити, що, розводячи їх у своєму дослідженні, використовуючи методологію кібернетичного підходу, Ст. Лем за висхідне положення приймав за дійсний стан ідеальну модель суспільства, що досягло свobodного глобального співробітництва й уже вирішило світові проблеми власного існування. З висоти такого обр'ю, Ст. Лем занурювався у його кібернетичні перетворення. Проте у кінці своїх міркувань письменник був змушений повертатися до сучасної реальності й констатувати негативний характер суспільних відносин.

Філософ визнає, що реальність дійсно виправдовує чекання візіонерів-прогресистів технократики, але ці чекання розкриваються зловтішим боком. Виявляється, що людина опиняється в технологічній пастці, що має незворотний характер. Водночас цим спостереженням Ст. Лем підтверджує, що технології як спосіб досягнення суспільних цілей самі по собі не є розумними, що їхнє цілепокладання знаходиться поза ними – у діяльності людини, залежить від ідеального змісту, від конкретних суспільних визначень.

Як громадянин, Ст. Лем змушений зважати на характер суспільних відносин і на стан гуманітарних наук. Однак як виразник технократичного погляду на людський розвиток Ст. Лем не визнає за ними основної й самостійної ролі в культурно-історичному перетворенні. Тож виявляється, що Конструктор досягає вищої влади у творенні «світів» і самого себе, але зупиняється перед власною «не конструктивністю», коли мова йде про спосіб його життєдіяльності, про його «мотивації», «ціннісні судження», про його пристрасті й психологію, колективні форми поведінки і мислення. В такому разі Конструктор або «закриває очі» на цю *реальну реальність*, або в нерішучості очікує, коли вона сама «самоорганізується» та, чи не обернуться плоди Конструктора поза його волю проти нього самого. Визначаючи природним й непорушним конфлікт технічного і соціального, Ст. Лем, як письменник, не може не ставити межу своїм технічним творчим пошукам. Так, якщо в своїй фундаментальній «Сумі технології» він ідеально припускає іншу (гуманістичну) основу для втілення технологій, то в сьогоденні Ст. Лем відмовляється «відволікатися» вже не від соціальної реальності, а від художніх футурологічних прогнозів, у яких, за його власним визнанням, він може ще додуматися «до чогось такого, що мені вже зовсім не

буде подобатися» [4, с. 772], але ж раніше «свободно маневруючи сюжетами писав /.../ не почував себе відповідальним за які-небудь майбутні людські божевілля, що відбрункуються від моїх домислів» [Там само, с. 771-772].

В останні роки життя Ст. Лем із жалем визнавав що те, що технічно є можливим, неможливо через розрізненість homo, і саме тому писати про це не варто. Можна навести і ще одне схоже міркування: «до прийняття й освоєння технологій, особливо біотехнології та нанотехнології, а особливо могутніх обчислювальних потужностей комп'ютерів /.../ людство абсолютно не підготовлене з причини наївного і культурно протистояння» [Там само, с. 718]. Не випадково, з огляду на вищенаведені роздуми, Ст. Лем у певний час прийняв для себе рішення й відмовився від написання наукової фантастики, перейшовши виключно на публіцистику.

Здається дивним, але очевидність обмеженості технократичного підходу до суспільних проблем, а, відповідно, й хибність абстрактного поділу суспільних сфер (як відірваних одна від одної реальностей) показав один із провідних теоретиків постіндустріального суспільства й представник технократичної хвилі Д. Белл. Агентом трансформації суспільства, згідно з його поглядом, виступає комп'ютер, оскільки він є механізмом обробки соціальної інформації. Комп'ютер дозволяє створити деталізовані моделі економіки для досягнення суспільних цілей, але, зауважує вчений, для керування економікою вирішальне значення мають політичні рішення, «а ці рішення не є похідними від економічних факторів» [5, с. 333]. Можливості змодельювати суспільство, хоча технологія дозволяє розуміти, як змінюється суспільство, мінімальні, оскільки «у нас відсутня скільки-небудь переконлива теорія про те, які сили внутрішнього зчеплення соціального механізму» [Там само, с. 333]. А постільки автономний рух техніки, різнонаправленість установок політики й економіки, соціального життя і культури занурює суспільство в індетерміновану відкритість, яку не можна раціонально передбачити. Отже, виходив парадокс: з одного боку, технологія постає інструментальним способом раціональної дії, а, з другого боку, взята в своєму автономному саморусі, вона призводить до хаотичності й ірраціональності суспільної дії. Подібний розлад міркувань постає наслідком абстрактного розуміння основи розвитку, намагання відірвати та автономізувати один з видів людської діяльності, не утримуючи цю діяльність у її тотальності. Окрім суперечливих дихотомій, які несе технократичне

мислення, воно має ще один негативний вимір – воно принижує людську гідність, знецінює його, ставлячи нижче технічної раціональності. Послідовно проводячи такий принцип, чесний дослідник не може не визнати, що доля людини в такій реальності у далекому майбутньому виявляється безрадісною. Так, Ст. Лем наштовхнувся на логічне питання – «слово генетичного коду створить інформацію, що породить нерозумних зроблених працівників із мертвої матерії. Але що тоді станеться з нами?» [4, с. 58]. Це питання він залишив без відповіді. Зайві, непотрібні люди – такий підсумок антигуманізму технократичного принципу.

Висновки

Отже, «ядро сірки пекла», як виявляється з вище викладеного, криється не у самій по собі перспективі втраті чітких границь штучного та живого, а у самому принципі відчуженого характеру діяльності людини та його абстрактному розумінні. Всебічна відстороненість людини від себе й іншого у реальному світі з технічним прогресом і ростом цифрових технологій надає можливість її діяльності та пристрастям розгортатися в штучному, фантоматизованому світі, як останньому притулку її живого «Я». Якщо раніше людина ще могла знаходити волю у своїх природних проявах, то сьогодні і вони стають предметом умілого менеджменту культури. Підкорення людини, в тому числі штучному інтелекту, виявляє трагічність її положення. А технократичне мислення визнає такий порядок речей атрибутом двоїстого характеру культури й тим самим упокорюється з людською втратою.

Тільки створенням здорового суспільства, писав Е.Фромм, людина захистить себе від наростаючого божевілля, що перетворює її на машину, а машину наділяє людськими здібностями. Щоб вижити, людство повинно керуватися в своїй діяльності принципами, що виключають використання людини як засобу в просторах технічної раціональності.

Список літератури

1. Фромм Э. Здоровое общество. Догмат о Христе: Пер. с нем. / Э. Фромм. – М.: АСТ: Транзиткнига, 2005. – 571, [5] с. – (Philosophy).
2. Галковская Т. В Сетях сети. / [Электронный ресурс]. – Режим доступа: // <http://uacc.org.ua/ru/publications/31.html>
3. Лем С. Сумма технологи: Пер с польск. – М.: ТОВ «Издательство АСТ»; Спб.: Terra Fantastica, 2002. – 668 с.
4. Лем С. Молох: [сб.] / Станислав Лем; [пер. с пол. В. И. Язневич]. – М.: АСТ: Транзит книга, 2005. – 781 с.
5. Белл Д. Социальные рамки информационного общества // Новая технократическая волна на Западе. – М.: Прогресс, 1986, с. 330-342.

Т.Г. Шорина

ПРОТИВОРЕЧИЯ «ТЕХНОКРАТИЗМА» И «ГУМАНИСТИЧЕСКОГО КОММУНИТАРИЗМА» КАК МИРОВОЗЗРЕНЧЕСКИХ ПРИНЦИПОВ
В статье рассматриваются противоречия принципа технологического детерминизма и технократического мышления, дискутируется проблема соотношения реального и виртуального, искусственного и живого. Показано, что целостность человека теоретически удерживается в принципе гуманистического коммунитаризма.

Ключевые слова: технологический детерминизм, технократическое мышление, отчуждение, компьютерные технологии, виртуальная реальность, действительная реальность, гуманизм.

T. Shorina

THE CONTROVERSY OF "TECHNOCRACY" AND "HUMANISTIC COMMUNITARIANISM" AS WORLDVIEW PRINCIPLES

The article considers the contradictions of technological determinism and technocratic thinking principles, is debated problem of correlation between the real and the virtual, artificial and alive on the basis of the works of Erich Fromm, St. Lem and D. Bell. It is shown that the integrity of the person theoretically is held on the basis of the humanistic communitarian's principle.

Keywords: technological determinism, technocratic thinking, alienation, computer technology, virtual reality, the true reality, humanism.